

HRUSCSOV ÉS A FINNEK – TERÜLETI HELYETT „GAZDASÁGI” REVÍZIÓ

(Hogyan pótolta a gazdasági kompromisszum az elvesztett finn területeket?)

SZEGŐ IVÁN MIKLÓS

Tanulmányomban¹ azt vizsgálom, miként próbálta a második világháború után Finnország megőrizni a függetlenségét, illetve gazdasági előnnyé változtatni rendkívül nehéz katonai és geopolitikai helyzetét. Öt folyamatot tartok ennek során lényegesnek:

- a) Mind a német, mind pedig a szovjet megszállás – kemény katonai ellenállás révén történő – elkerülése után, a vesztes oldalon befejezett világháború végén Finnország azonnal nyitott volt a kompromisszumokra Moszkvával, mivel felismerte az alapvető szovjet biztonsági igényeket.²
- b) Felismerte a finn elit, hogy ezeknek a biztonsági igényeknek³ – politikai engedményekkel⁴ – eleget téve, elkerülheti az ország társadalmi-gazda-

¹ Tanulmányom az Eszterházy Károly Főiskola Történelem Doktori Iskolájának 2012. május 9-ei műhelykonferenciáján elhangzott előadás bővített és átszerkesztett változata. A levéltári forrásokra Tóth Eszter Zsófia, a Magyar Országos Levéltár főlevéltárosa hívta fel a figyelmemet. Az előadáshoz nagymértékben hasznosítottam doktori témavezetőm, Rainer M. János (EKF) és Anssi Halmesvirta (Jyväskyläi Egyetem) tanácsait. E későbbi tanulmány téziseinek helyességéért viszont minden felelősség engem terhel.

² Schöpflin György és Fejtő Ferenc alapján tárgyalom ezt később. Max Jakobson szerint Finnországot sem Németország, sem a Szovjetunió nem szállta meg a 2. világháborúban. (A hadviselő felek közül ez csak Nagy-Britanniára volt még igaz Európában.) Jakobson kiemeli a finnek tárgyalókészségét, s hogy szükség esetén feladták a fegyveres harcot. Snellmant, a 19. századi finn ideológust is idézi: „Csak primitív törzsek harcolnak az utolsó emberig; egy civilizált nemzetnek meg kell hajolnia a külső szükségszerűség előtt, hogy megőrizze magát a következő nemzedékeknek.” *Max Jakobson: Finland in the New Europe*. Westport, Connecticut, 1998. 5–6.

³ E biztonsági igények Paasikivi finn elnök szerint stratégiaiak és defenzívek voltak, főleg Leningrád védelmére. Ezt a 1946–56 közötti finn államfő is „legitimnek” tartotta Jakobson szerint. *Jakobson, M.: Finland i.m.* 53.

⁴ A háború végén új finn kormány alakult, a háborús bűnösöket felelősségre vonták, a kommunista pártot legalizálták (egy kommunista is bekerült a kormányba), felvették a harcot a németek ellen,

- sági átalakítását, a szovjetizálást is. Vagyis Finnország *döntően* a piac által koordinált, magántulajdonon alapuló gazdasági rendszerét megőrizte,⁵ és demokratikus intézményrendszerét, többpártrendszerét megőrző állam maradt.⁶ Sőt, a második világháború előtti finn elit jelentős része hatalmon maradhatott a szovjet befolyás erősödése után is.⁷
- c) A szovjet befolyástól mégsem mentesült Finnország, ezt jelezte az 1948-ban kötött szovjet finn barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés (YYA-egyezmény).⁸ Ennek a befolyásnak a megnyilvánulásai azonban jelentősen módosultak 1956 után, amely a finn történelem egyik fordulópontjának tekinthető. Ennek kapcsán a külső (a finn külpolitikát érintő) és a belső (belpolitikai hatású) finlandizáció szakaszai különböztethetők meg.⁹
- d) A nemzetközi szervezetekhez (ENSZ, Északi Tanács, EFTA szabadkereskedelmi társulás) csatlakozással Finnország 1955 és 1961 között fokozatosan szélesítette ki gazdasági és politikai mozgásterét. Így az ötvenes évek közepétől állampolgárainak szabad mozgást és munkavállalást teremtett Skandináviában, gazdaságát pedig liberalizálta.¹⁰ Végered-

igyekeztek minél jobb kapcsolatot kialakítani a Szovjetunióval. *Jakobson, M.*: Finland i.m. 39. és *D. G. Kirby*: Finland in the Twentieth Century. London 1979. 158–159.

⁵ Kornai a tulajdonformák és a koordinációs mechanizmusok között lát összefüggést. A magántulajdon a piaci, az állami tulajdon a bürokratikus koordinációt vonzza. *Kornai János*: A szocialista rendszer. Bp. 1993. 134.

⁶ Gombos József szerint Finnország „kivétel lett”: a Köztes-Európa „egyetlen állama volt, amelyre nem erőszakolta rá Moszkva a szovjet típusú társadalmi-politikai berendezkedést”. *Gombos József*: Két évszázad finn politikátörténete. 1809–2006. Szeged 2006. 33.

⁷ A háború után első évtizedek három legfontosabb finn vezetője is miniszteri vagy miniszterelnöki tisztségeket töltött be a 2. világháború előtt. Juho Kusti Paasikivi államelnökről (1946–56), Urho Kekkone államelnökről (1956–1981) és többszörös miniszterelnökről (1950–53, 1954–56), illetve Karl-August Fagerholm többszörös miniszterelnökről (1948–50, 1956–57, 1958–59) van szó. Sőt Paasikivi már 1908-ban kormányzati pozícióba került – az akkor még az orosz cár által irányított – Finnországban. *Kirby, D. G.*: Finland i.m. 158.

⁸ Az YYA-egyezmény a finn Sopimus ystävydestä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta rövidítése, vagyis Barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezmény, amelyet 1948-ban kötött meg a Szovjetunió és Finnország. Ez a SZU számára biztonsági garanciákat jelentett, de 1948-ban akár a szovjetizálás útjára is terelhetne volna Finnországot, végül azonban még ugyanebben az évben más irányt vett az északi ország fejlődése Osmo Jussila és szerzőtársai szerint. *Osmo Jussila – Seppo Hentilä – Jukka Nevakivi*: From Grand Duchy to a Modern State. A Political History of Finland since 1809. London 1999. 245. Az egyezményt közli: *Fred Singleton*: A Short History of Finland. 1991. 189–191.

⁹ A külső és a belső finlandizációt Anssi Halmesvirta különbözteti meg.

¹⁰ Ez a liberalizáció sajátos volt, az állami beavatkozás visszafogása (pl. az ár- és bérszabályozásban) hullámmzó tendenciát mutatott. Urkuti György szerint később, a 60-as években a korporatív modell felé való elmozdulás váltotta fel az ár- és bérszabályozást. Urkuti György: A valutaválságok kialakulása és hatásai. PhD-értekezés. Bp. 2001. 66–68.

http://www.lib.uni-corvinus.hu/phd/urkuti_valutavalsagok.pdf Letöltés: 2012. augusztus. 9.

ményben a finnek gazdasági sikerré változtatták speciális helyzetüket, a c) pontban említett szovjet függést enyhítették a b) pontban említett piaci koordinációval és a magántulajdon dominanciájával. Ráadásul a szovjet függőségből gazdaságilag inkább előnyöket szerzett Finnország, hiszen hozzáférést kapott a kelet-európai és szovjet piacokhoz.

- e) Több diplomáciai próbálkozás után Helsinki belátta: Karélia visszaadását, a területi revíziót nem érheti el a Szovjetunióval szemben, ezért gazdasági megoldást keresett az 1944-es határmódosítás miatti kedvezőtlen helyzet javítására is. Ezt a gazdasági kompromisszumot akár egyfajta gazdasági revíziónak is nevezhetnénk, amikor a finn tövidék ipara számára létfontosságú, szovjet (karéliei) területen áthaladó Saimaa-csatornát Moszkva egy bérleti szerződés keretében Finnország rendelkezésére bocsátotta. A hatvanas években kötött szerződés mindkét ország számára előnyös mivoltát bizonyítja, hogy az egyezményt Oroszország és Finnország a 2010-es évek elején ismét meghosszabbította.

A területi és a „gazdasági” revízió összefüggéseinek megvilágítása tanulmányom egyik legfőbb célja. Részletesen ismertetni fogom azokat a magyar diplomáciai iratokat, amelyek szerint a finn kormányzat készült a határrevízió felvetésére 1956-ban. Ám e kérdés megvitatására – az YYA-egyezmény egy évvel korábbi meghosszabbítása után – a keleti szuperhatalom lehetőséget sem adott. A Magyar Országos Levéltárban fellelhető Finnországból érkezett magyar követjelentések alapján feltételezhető, hogy Nyikita Hruscsov, az SZKP első titkára ezért nem látogatott el Helsinkibe abban az évben. A finn államelnök, Urho Kekkonen azonban nem adta fel könnyen a terveit: még 1968-ban is szóba hozta Karélia kérdését Leonid Brezsnyev szovjet pártfőtitkárnak – hiába.¹¹

A finn politikai elit közben ráébredt arra, hogy a területi veszteségeket kompenzálhatja egy olyan megállapodással, amellyel az 1940-ben és 1944-ben is elcsatolt Karélia egy részét újra bekapcsolja a finn gazdaság vérkeringésébe. Így a kelet-finnországi tőrendszer ipara számára rendkívül fontos tengeri kijáratot nyitottak a Szovjetunió keresztül húzódó, az 1944/47-ben elcsatolt Viborgnál¹² a Balti-tengerbe torkolló Saimaa-csatorna kibővítésével, illetve annak bérbevétele-

¹¹ Timo Soikkanen és Juhani Suomi finn történészek írnak erről. Suomira hivatkozik: *Timo Soikkanen: Aus einer Zwangslage zum außenpolitischen Lehrstück. Finnlands Deutschlandpolitik 1947–1972. 65–90.* In: *Deutschland und Finnland im 20. Jahrhundert.* Szerk.: Edgar Hösch, Jorma Kalela, Hermann Beyer-Thoma. 82.

¹² A fontos kikötő és iparváros, Viborg (Viipuri) Finnország második legnépesebb települése volt 1939-ig. A Karéliei-földszorosnál fekszik, a 19. században épített, majd az 1960-as években kibővített Saimaa-csatorna torkolatánál. A földszorosért rendkívül kemény harcokat vívott a finn és a szovjet hadsereg két háborúban (1939–40 és 1941–44) is. A földszorost és Viborgot végül a Szovjetunió kebelezte be – gyakorlatilag 1944-ben, amit az 1947-es párizsi békeszerződésben rögzítettek.

lével.¹³ Az egyik szuperhatalom tehát egy a 2. világháborúban vesztes országnak engedte át saját területét, ami nem tekinthető szokványosnak a hidegháború alatt, bár e korszakban enyhülési periódusok is voltak.¹⁴ A szovjetbarát politika, vagyis Urho Kekkonen irányzata így 1962–63-ban a „gazdasági revízió” révén igyekezett az 1956-ban felmerült területi követelésekhez képest némi eredményt felmutatni.

Ugyanakkor 1956 nemcsak Magyarország, hanem Finnország számára is törést jelentett. (Egyes felfogások szerint nálunk a bukott forradalom után sem változott meg alapjaiban a politikai rendszer, legalábbis intézményeit tekintve.¹⁵) A magyar forradalom és az egész évben zajló moszkvai hatalmi harc viszont új irányt szabott 1956-ban a finn belpolitikának, hiszen Helsinki Budapestnél érzékenyebb volt a külső tényezőkre, rövidebb és hosszabb távon is.¹⁶ Max Jakobson szerint Hruscsov elképzelése a NATO és a Varsói Szerződés közötti semleges zóna létrehozásáról rémálommá vált 1956-ban. A Szovjetunió hiába tett gesztust Finnországnak 1955-ben, hiába vonta ki a szovjet csapatokat Ausztria keleti részéből, a magyar október nyomán a kelet-nyugati kapcsolatok ismét fagypontra jutottak, miközben a keményvonalasok – köztük az 1956 júniusában a külügyminiszeri posztról leváltott Vjacseszlav Molotov – Moszkvában Hruscsovot bírálták.¹⁷

Hogy mekkora fordulópontra volt 1956, az csak évtizedekkel később látszik tisztán, legalábbis Finnország esetében. Addig a szovjetek inkább csak a külpoli-

¹³ A Saimaa-csatorna az 1990-es évekre 2,4 millió tonnás évi áruforgalmat bonyolított le. The Canals in Finland. <http://kanaler.arnholm.nu/english/finlande.html> Letöltés: 2012. április 30. Összehasonlításképpen: Magyarországnak a fekete-tengeri kikötővel, Konstancával lebonyolított áruforgalma nem érte el 2011-ben az 1,7 millió tonnát.

<http://magyarkozlekedes.hu/index.php/mozaik/9601-6-constantai-nap-budapesten>

Letöltés: 2012. szeptember 20.

¹⁴ A hidegháború korszakolásának problémáiról: *Schweitzer András*: The Origins of the Cold War – A Review Essay. Eszterházy Károly Főiskola, Történelemtudományi Doktori Iskola, 2012. (Kézirat.)

¹⁵ A szovjet katonai beavatkozás után pár évvel a hatalomgyakorlás stílusa módosult ugyan, de a „kifejlett” kádárizmus intézményrendszerében posztsztálinista maradt: a Kádár- és a Rákosi-korszak között nincs tehát rendszerszintű különbség. *Rainer M. János*: Bevezetés a kádárizmusba. Bp. 2011. 138.

¹⁶ Rinna Kullaa szerint az 56-os magyar forradalom leverése nyomán erősödött fel ismét Karl-August Fagerholm szociáldemokrata politikus irányzata, ezért szerveződött egy a frissen, 1956-ban elnökké választott Kekkonennel szembeni, Fagerholm vezette koalíciós kormányzat Helsinkiben. *Rinna Kullaa*: Non-Alignment and its Origins in Cold War Europe: Yugoslavia, Finland and the Soviet Challenge. London, 2012. 142. Ennél azonban mélyrehatóbb változások is történtek hosszabb távon. A szovjetekhez lojálisabb irányzatot képviselő Urho Kekkonen informális elnöki rendszere hamarosan úgy épül ki, hogy a gyakorlatban meggyengül a finn parlament és a parlamentnek felelős kormányok pozíciója. Vagyis Fagerholm kormánya a rövidebb távú reagálást jelentette, hosszabb távon viszont Kekkonen más választ adott a szovjet politikai irány megváltoztatására.

¹⁷ *Jakobson, M.*: Finland i.m. 67.

tikában, azután viszont a belpolitikában is nyomást gyakoroltak Helsinkire. Közben gazdasági téren fontos gesztusokat tettek, ha elég lojálisnak bizonyult Finnország. Az 1956 utáni finn változások inkább belső jellegűek voltak: Kekkonen kiterjesztette elnöki hatalmát, a Szovjetunióval kapcsolatos ügyekben pedig az öncenzúra erősödött, a Moszkvának nem tetsző finn politikusok kikerültek a hatalomból.¹⁸

A finlandizáció második (belső) szakasza kezdődött tehát 1956-tól, amikor a külpolitika után immár a belpolitikában is erős szovjet nyomás érvényesült, de ez a nyomás nem minősíthető olyan közvetlennek és direktnek, mint a kelet-európai szovjet típusú országokban. (A finlandizáció Anssi Halmesvirta szerint azt a folyamatot jelenti, amikor Helsinki külpolitikai okokból kényszerül a Szovjetunió érdekeinek megfelelni, s tartózkodni a velük való szembeszállástól, bírálattól.¹⁹)

Finnország és a Szovjetunió viszonya a második világháború után

A finn politikai elitnek két szovjet–finn háborúban kemény katonai ellenállással (1939–40-ben és 1944-ben²⁰), illetve a második világháború után rugalmas diplomáciai manőverekkel és sikeres belpolitikai húzásokkal sikerült megőriznie az ország társadalmi berendezkedését. 1944–45-ben Moszkva még nem törekedett szovjet típusú rendszerek kialakítására Kelet-Európában. Így miután Finnországnak sikerült ellenállnia katonailag a Vörös Hadsereg óriási nyomásának, és megakadályozta a szovjet katonai megszállást, megkímélte magát a szovjetizálástól.²¹ Pár év múlva, 1947–48-ban pedig már csökkent az esélye a szovjetbarát

¹⁸ Halmesvirta megkülönbözteti meg a külső és a belső finlandizációt. *Anssi Halmesvirta: Finlandizálás, a hideg béke és az intő magyar példa. Debreceni Disputa, VI. évf. (2008: 9. sz.)* 4. és 7–8.

¹⁹ Anssi Halmesvirta személyes közlése alapján.

²⁰ A szovjet–finn háború (1939–40) időszakáról Andrew C. Janos írja, hogy „a két fontosabb Molotov–Ribbentrop-találkozó során a szovjet külügyminiszter nemcsak Romániára, Bulgáriára és Magyarországra jelentette be országa igényét, hanem még a Dardanellákra és Svédországra is.” Mindez jelzi, mennyire fontos volt a Svédország felé „útba eső” finnek katonai ellenállása ebben az időszakban. *Andrew C. Janos: Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában. 2003. 240.*

²¹ Jellemző a Szovjetunió törekvéseire, hogy a normandiai partraszállás után pár nappal nem Németország ellen összpontosította az erőit, hanem óriási csapatösszevonásokat hajtott végre a finn fronton és a Karéliei-földszoroson Viborg ellen támadt. Az offenzívát azonban megállították a finnek 1944-ben. Max Jakobson ennek kapcsán megjegyzi: a finneknek a túlélés volt a célja a téli háborúban 1940-ben és a második világháború végén, 1944-ben is. Annyit kellett elérniük, hogy a Szovjetunió számára túl kockázatos legyen a támadás folytatása. Ez sikerült is a finneknek. 1940-ben Sztálin nem kockáztathatta a konfliktust a nyugati hatalmakkal, 1944-ben pedig nem köthette le tovább az erőit Finnországgal szemben, ha a Berlinért folytatott versenyt meg akarta nyerni. *Jakobson, M.: Finland i.m. 5.*

hatalomátvételek. Ezt az intakt belső intézményrendszer és a magabiztos finn elit fellépése is biztosította.²²

Helsinki időben (f)elismerte a Szovjetunió szuperhatalmi státuszát a világháború után, és ehhez igazította előbb kül-, majd belpolitikáját, sőt gazdaságpolitikáját is.²³ Ezért nem fogadta el Helsinki például az amerikai Marshall-segélyt 1947–48-ban,²⁴ de hamarosan – még mindig 1948-ban – megbukott az a „népi demokrata” politika, amely például az addiginál szélesebb körű államosításokat tervezett.

Bár az ország mentesült a megszállástól, a finnek 1944-ben kénytelenek voltak átadni egy stratégiai jelentőségű félszigetet, Porkkalát a szovjeteknek. Gombos József szerint a szovjet katonai jelenlét ezzel megvalósult az országban.²⁵ Itt ugyanis szovjet katonai bázis létesült – a finn fővárostól 30 kilométerre nyugatra – 1944–56 között.²⁶ A félszigetet majd egy 1955-ös tárgyalás után kapják vissza a finnek, miután a finnek meghosszabbítják az YYA-egyezményt.²⁷ Ekkorra, 1955-re már a támaszpont katonai jelentősége is csökkent, hiszen az előretolt hadállásokat rakétákkal lehetett pótolni.²⁸

Finnországhoz hasonló Jugoszlávia esete: a délszláv állam katonailag erősebb és politikailag önállóbb volt, mint a többi kelet-európai ország.²⁹ Negatív példa pedig Csehszlovákia, ahonnan 1945-ben kivonultak a szovjetek, mégis megragadták a kommunisták hatalmat, mert ott a régi helyi elit nem volt elég magabiztos Schöpflin György szerint.³⁰ Ám kétségtelen: Sztálin számára Csehszlovákia fontosabb volt, ezért az 1948. februári prágai kommunista puccsban a szovjet szerep kulcsfontosságú volt. Sőt nem volt túl nagy jelentősége a szovjet hadsereg hiányának sem, mert Sztálin katonai fellépésre is kész volt

²² George Schöpflin: *Politics in Eastern Europe. 1945–1992*. Blackwell, 1993. 63.

²³ Romsics Ignác óv azonban attól, hogy Finnország sikeres felzárkózásának titkát abban keressük, hogy „megmenekült a szovjet megszállástól és annak katasztrofális következményeitől”. Romsics a XIX. században megkezdett finn felemelkedést emeli ki, ami a két világháború között felgyorsult, majd a XX. század második felében folytatódott. *Romsics Ignác: Suomi titkai*. In: *Uő: Történelem, történetírás, hagyomány. Tanulmányok és cikkek, 2002–2008*. Bp. 2008. 125.

²⁴ Jakobson szerint így tarthatta magát távol Finnország a kommunizmustól, paradox módon, hiszen a Marshall-terv elvileg a kommunizmus terjedését volt hivatott megakadályozni Európában. Jakobson szerint ugyanakkor Finnország speciális helyzetében Paasikivi elnöknek a Szovjetunió megbízható partnereként kellett feltűnnie, ezért utasította el az államelnök a Marshall-tervet. *Jakobson, M.: Finland i.m.* 54.

²⁵ Gombos J.: *Két évszázad i.m.* 36.

²⁶ Jussila és szerzőtársai hangsúlyozzák, hogy Porkkalából a tüzérség számára lőtávolságon belül volt Helsinki. Porkkala szovjet bérbe vételéről az 1944. szeptember 19-én megkötött moszkvai fegyverszüneti megállapodásban egyeztek meg a felek. *Jussila et al.: From Grand Duchy i.m.* 222.

²⁷ George Maude: *Historical Dictionary of Finland*. Lanham, Md., & London 1995. xxii.

²⁸ Eino Jutikkala – Kauko Pirinen: *Finnország történelme*. Kairosz Kiadó, 2004. 358.

²⁹ A finn és a jugoszláv semlegességi politikát Rinna Kullaa hasonlítja össze már idézett művében.

³⁰ Schöpflin, G.: *Politics i.m.* 62.

Csehszlovákiában Karel Kaplan szerint 1948-ban.³¹ Helsinkiben is terveztek kommunista hatalomátvételt, de ezt megakadályozta Paasikivi elnök 1948-ban. Moszkva is csak az év elején erőltette a finn kommunisták hatalomátvételét: Sztálin álláspontja hektikusan változott ekkor Kees Boterbloem szerint.³²

Az USA másképp viselkedett Finnországgal, mint általában Kelet-Európával: segítséget ajánlott Helsinkinek a bolsevizálás megelőzésére. Az 1948-as finn–szovjet barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés (YYA-egyezmény) így nem a kezdeti szovjet elképzeléseket tükrözte. „Puhább” lett, mint a mintának szánt magyar–szovjet szerződés. Átmenetileg az USA még gazdasági szankciókat is bevetett Helsinki ellen, nehogy Paasikivi engedjen az YYA-egyezményben Moszkvának.³³ Amikor viszont 1948-ban sikerült a Nyugat számára is elfogadható kompromisszumra jutni Moszkvával, és Finnországban az önállóságot megőrző, nyugatbarát kormány került hatalomra Karl-August Fagerholm vezetésével 1948–50 között, akkor az USA kölcsönökkel segítette Finnországot. Paasikivi elnök első hivatali éveitől (1946-tól) kezdve egészen 1952-ig összesen 150 millió dollár értékben folyósítottak amerikai hiteleket Finnországnak.³⁴

Gombos József ugyanakkor vitatja ezt a gondolatmenetet: „mítosz, hogy a finneknek sikerült kihúzni a szerződés méregfogát, és a szovjetek nem siethettek volna katonai megsegítésükre egy harmadik hatalom támadása esetén, csak a velük való előzetes konzultáció után”. Azt is megjegyzi Gombos: „a SZU gyakorlatilag azt csinált befolyási övezetében – amit akart”. Ugyanakkor Gombos elismeri: „A mai napig nem született meggyőző történelmi magyarázat arra, hogy Sztálin miért nem szovjetizálta Finnországot az érdekszférájába tartozó többi népi demokratikus országhoz hasonlóan.”³⁵

Véleményem szerint pontosan Gombos gondolatmenetét alapul véve és azt megfordítva – finn szemszögből nézve –, vázolhatjuk fel ezt a csak látszólag rejtélyesnek tűnő folyamatot. Sztálin még a háborús győzelem után, a negyvenes évek közepén, végén sem volt ugyanis abban a helyzetben, hogy „azt csináljon, amit akar” – ezt az úgynevezett revizionista történetírói áramlat alaposan feldol-

³¹ Csehszlovákia fontosságát jól mutatja, hogy Sztálin Zorin külügyminiszter-helyettest küldte Prágába a kommunista hatalomátvétel támogatására 1948-ban. Zorin Sztálinnak azt az üzenetét közvetítette, hogy ha kell, a csehszlovák kommunista hatalomátvétel elősegítésére Klement Gottwald – a cseh kommunisták vezetője – akár szovjet katonai segítséget is kérhet. A szovjet csapatok a magyar–csehszlovák határon sorakozhattak volna fel szükség esetén. *Karel Kaplan: Kronika Komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský. Brno, 2009. 79.* Zorin látogatásának hivatalos célja az volt, hogy ellenőrizze a szovjet gabonaszállítmányok érkezését és részt vegyen egy szovjet–csehszlovák barátsági nagygyűlésen. *Fejtő Ferenc: A népi demokráciák története. I–II. kötet. Bp.–Párizs 1972–1991. I. 157.*

³² *Kees Boterbloem: The Life and Times of Andrei Zhdanov, 1896–1948, McGill-Queens, 2004. 324.*

³³ Kirby, D. G.: Finland i.m. 167.

³⁴ Maude, G.: Historical Dictionary i.m. 180.

³⁵ Gombos J.: Két évszázad i.m. 36–37.

gozta az utóbbi évtizedekben.³⁶ Ennek oka egyértelmű: a finnek 1939–1948 között hol katonai erővel, hol ügyes diplomáciával korlátozták a szovjet generalisszusz akaratát. Helsinki nem „győzni” akart tehát Sztálin felett, hiszen reálisan értékelték a finnek a helyzetüket: egyszerűen kompromisszumra akarták kényszeríteni a szovjeteket – és ez igenis sikerült nekik. A finn–szovjet politikában az eltolódások sokkal finomabbak voltak, mint a Köztes-Európa, illetve Kelet-Európa más országaiban. Tanulmányomban éppen arra kívánok rámutatni, hogy a finn–szovjet viszony adott pillanataiban (finn szempontból) a kompromisszum elérése tekinthető sikernek.

A második világháború alatt és közvetlenül azután Helsinki tehát egyidejűleg állt ellen Moszkvának és volt kész a kompromisszumra. Helsinki ugyanis felismerte: Moszkvának a katonai védelem, egy biztonsági zóna kialakítása a legfontosabb.³⁷ Egy Finnország felől érkező támadás eshetőségét mindenféleképpen ki akarta zárni a szovjet vezetés, amelyet elsősorban defenzív szempontok vezéreltek ekkoriban.

Magyarország, Jugoszlávia, Csehszlovákia és Ausztria kapcsán Schöpflin György valami hasonlóra utal. Megállapítja, hogy mindannyian távol voltak a Sztálin számára fontos két katonai stratégiai iránytól, nem estek útba a Balkán és a megszállt kelet-német zóna felé.³⁸ Tulajdonképpen a hagyományos orosz katonai stratégiából ismert Berlin–Varsó–Moszkva hadiútról és a Fekete-tengert és a Földközi-tengert elválasztó szorosok felé vezető Isztambul–Moszkva vonalról van szó a Balkánon. Látható az is: a két stratégiai iránytól Finnország még messzebb esett.

Így aztán Schöpflin szerint Budapestnek, Prágának, Bécsnek és Belgrádnak több mozgástere volt a két fővonalon fekvő Lengyelországnál, Bulgáriánál és Romániánál. A kommunista hatalomátvétel forgatókönyve is más volt ezekben az országokban, mint Varsóban, Bukarestben vagy Szófiában. (Schöpflin is megjegyzi ugyanakkor: Ausztria négyhatalmi megszállás alatt állt 1955-ig.) Ami pedig a finneket illeti, különleges helyzetüket ők is kihasználták, minthogy őket

³⁶ A nyugati szakirodalomban revizionistaként ismert történészek sora foglalkozik azzal, hogy Sztálin uralma sem volt mindenható. Minderről részletes áttekintést ad *Bartha Eszter*: A sztálinizmus a régi és új historiográfiában: a jelenség meghatározásának elméleti és módszertani problémái. 15–39. Különösen: 35–36. In: A sztálinizmus hétköznapijai. Tanulmányok a Sztálin-korszak történelméből. Szerk.: Krausz Tamás. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 2003.

³⁷ Mark Kramer ír a Sztálin számára létfontosságú biztonsági zónáról. *Mark Kramer*: Stalin, Soviet Policy, and the Consolidation of a Communist Bloc in Eastern Europe, 1944–53. In: *Stalinism Revisited*. Szerk.: Vladimir Tismaneanu. Bp.–New York 2009. 59–60. Norman M. Naimark hasonlóan vélekedik a megszállt német keleti zóna kapcsán: eszerint kezdetben a szovjeteknek a biztonsági kérdéseken túl nem volt határozott elképzelésük a keleti német területekről. *Norman M. Naimark*: The Russians in Germany. A History of the Soviet Zone of Occupation. 1945–1949. Cambridge, Massachusetts – London 1997. 9.

³⁸ *Schöpflin, G.*: Politics i.m. 64.

csak „legyőzték, de nem szállták meg” a szovjetek – írja Schöpflin.³⁹ Belgrád szintén élt a lehetőségeivel, míg Magyarország és Csehszlovákia teljesített a legrosszabbul, ha a különböző országok későbbi önállóságát vesszük alapul.

Schöpflinhez hasonló a véleménye Max Jakobsonnak: szerint Moszkva számára Lengyelország fontosabb volt a periférikus Finnországnál.⁴⁰

Mark Kramer ugyanakkor másképp rajzolja fel az erővonalakat, és beemeli Csehszlovákiát is a stratégiai fontosságú körbe. Szerinte Lengyelország, Csehszlovákia és Kelet-Németország volt a legfontosabb Moszkva számára a „Drang nach Osten-sugárútjának” biztosítása miatt, Magyarország kevésbé volt érdekes. Ezzel szemben Románia, Bulgária, Albánia, Jugoszlávia nem jelentett fenyegetést 1945-ben Moszkvának.⁴¹

Sztálinnak kezdetben nem a régió szovjetizálása, a bolsevik pártok hatalomra juttatása volt a legfontosabb, hanem a biztonsági szempontok – ezt Fejtő Ferenc is hangsúlyozza.⁴² Erre a finnek időben rájöttek, így a szovjet politika keményebbre váltását, 1947–48 csapásait már kivédhették, mert már 1944–45-ben kielégítették Moszkva biztonsági igényeit.⁴³ A finn politikusok helyzetfelismerését Urho Kekkonen néhány beszéde mutatja: 1943 decemberében még azt mondta, hogy „a háború, amely nemzeti létünk megsemmisülésével fenyeget, minden erőnket igénybe veszi, és mindaddig folytatni kell, amíg nem érünk el olyan békét, amely biztosítja szabadságunkat és önállóságunkat”.⁴⁴ Ám már ekkor hozzátette: a háború után „egy szovjetellenes táborhoz csatlakozás nem fog megfelelni nemzeti érdekeinknek”.⁴⁵ A szovjet–finn fegyverszünet után, 1944 szeptemberében viszont kijelentette: „Az elvesztett háború után kialakult helyzet olyan, hogy Finnországnak kell cselekedeteivel szétoszlatni azt a bizalmatlanságot, amellyel a Szovjetunió viseltetik országunkkal szemben.”⁴⁶

Finlandizáció és felemás szovjet desztalinizáció

A finlandizáció a pillanatnyi erőviszonyoktól függő folyamat, amely a finn semlegességi és a szovjet befolyásolási törekvések eredőjeként alakult. Ehhez azonban szükségeltetett egy harmadik erő is – az USA és Nagy-Britannia közvetlenül a második világháború után –, amely biztosította Helsinkit: érdemes

³⁹ Uo. 63.

⁴⁰ Jakobson, M.: Finland i.m. 50.

⁴¹ Kramer, M.: Stalin, Soviet Policy i.m. 71.

⁴² Fejtő Ferenc a biztosítékok rendszerének kezdeti kiépítéséről beszél, egységes moszkvai tervet még nem lát igazolhatónak közvetlenül 1945 után. Fejtő F.: A népi demokráciák i.m. 79–80.

⁴³ A finnek betiltották például a fasisztának szervezeteket. Kirby D. G.: Finland i.m. 160.

⁴⁴ Urho Kekkonen: A finn külpolitika útja. Válogatott beszédek és cikkek. Ford.: Dalos György. 1975. 16.

⁴⁵ Uo. 17.

⁴⁶ Uo. 22.

ellenállnia a szovjet törekvéseknek. S ez a harmadik erő paradox módon 1945–56 között Helsinkire mérséklően is hatott, hiszen az angolszász hatalmak nem akartak Finnország miatt nyílt konfliktust Moszkvával. (Később, Kekkonen megerősödésével – akiben Washington nem nagyon bízott⁴⁷ – az USA még visszafogottabbá vált Finnországgal kapcsolatban.⁴⁸)

A finlandizáció kifejezés egy svéd napilapra, és annak kiadójára, Herbert Tingstenre,⁴⁹ illetve egy osztrák politikus, Karl Gruber korábbi megállapításaira vezethető vissza az ötvenes években, de a kifejezést magát „Finlandisierung” formájában Richard Löwenthal és Walter Laqueur („finlandization”) használta a 60-as és a 70-es években.⁵⁰ Elsősorban a szovjetektől való finn függőséget hangsúlyozta Laqueur ennek kapcsán, így például azt, hogy azok a politikai pártok kerülhetnek kormányra Finnországban, amelyeket Moszkva engedélyez, és a finn semlegességet is beárnyékolja a Szovjetunióhoz fűződő szoros kapcsolat.⁵¹ A kilencvenes évekből visszatekintve Laqueur ennek kapcsán egy 1977-ben megjelent cikkét tartotta fontosnak,⁵² amelyben azt elismerte ugyan, hogy a Szovjetunió számára tényleg engedményeket kellett tennie Finnországnak, de szerinte e tekintetben Kekkonen túl messzire ment. 1993-as reflexiójában Laqueur ezt utólag azzal is alátámasztja, hogy Kekkonenről kiderült, hogy a KGB finanszírozta választási kampányait.⁵³

⁴⁷ Nem volt alaptalan az USA gyanakvása. Kekkonen KGB-s kapcsolatairól l.: *Alpo Rusi: Vasemmalla ohi. Jyväskylä, 2007.*, ill. *Unto Hämäläinen: „Vladimir Stepanov: KGB man and friend of Kekkonen”.* Helsingin Sanomat, 2003. IX. 30.

<http://www2.hs.fi/english/archive/news.asp?id=20030930IE15> Letöltés: 2012. VIII. 12. Továbbá: *Walter Laqueur: A Postscript on Finlandization. Commentary* 95. (1993: 1. sz.) 53.

⁴⁸ A finn diplomata, Jakobson Kennedy elnök bizalmatlanságát külön is megemlíti – igen óvatos formában. Jakobson felidézi, hogy Kennedy megkérdezte tőle: „Miért engedte meg a Szovjetunió Finnországnak, hogy megtartsa a függetlenségét?” *Jakobson, M.: Finland i.m. 5.*

⁴⁹ A szovjet befolyás Finnországra 1958-ban az „éjszakai fagyok krízisében” erősödött fel. A svéd Dagens Nyheter és szerkesztője ekkor használta a kifejezést Teräsväinen szerint. *Erkki Teräsväinen: Finnland: Satellit oder westliches Land – das politische Finnlandbild der Bundesrepublik.* In: *Zweihundert Jahre deutscher Finnlandbegeisterung.* Szerk.: Robert Schweitzer. 2010. 215.

⁵⁰ Karl Gruber a „finnische Politik” kifejezést használta 1953-ban, attól felve, hogy Ausztria is Finnország sorsára jut, már ami a szovjet befolyást illeti. *Maude, G.: Historical Dictionary i.m. 74.*

⁵¹ Kirby ennek kapcsán idézi a Laqueurével ellentétes, elsősorban finnországi véleményeket is. *Kirby, D. G.: Finland i.m. 188–189.*

⁵² Laqueur az interneten elérhető összegzésében azt hangsúlyozza, hogy Richard Löwenthal használhatta először a finlandizáció kifejezést, még hozzá 1966-ban, a Varsói Szerződés tagállamainak bukaresti tanácskozása után. Löwenthal ezt egy a Time magazinnak adott 1974-es interjújában állította Laqueur szerint. Laqueur maga mellett még Pierre Hassner emeli ki, mint akik a fogalmat ezután használni kezdték. *Walter Laqueur: The Specter of Finlandization. Commentary,* 1977. szeptember.

<http://www.commentarymagazine.com/article/europe-the-specter-of-finlandization/> Letöltés: 2012. szept. 17.

⁵³ Laqueur a KGB-s finanszírozás kapcsán a *The CPSU and Finland: Secret Documents, 1955–68.* Szerk.: Vladimir Chernous és Hannu Rautkallio. c. kötetre hivatkozik, és Shakespeare Hamletje

A finlandizációt két fő szakaszra bontja Anssi Halmesvirta: 1948–56-ra, az első (külső) és 1956–1989-re, a második (belső) fázisra. Az első a szovjetekkel kötött barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés (YYA-egyezmény, 1948) megkötésétől 1956-ig tart. A második 1956-tól 1989-ig, amikor Mihail Gorbacsov Helsinkiben gyakorlatilag elismerte Finnország semleges-ségét.⁵⁴ Az YYA-szerződés szerint ha „Finnország vagy a Szovjetunió Finnország területén keresztül Németország vagy vele szövetséges más állam fegyveres támadásának célpontjává válna, Finnország kötelezettségeihez híven szuverén államként fog harcolni, hogy visszaverje a támadást, s mindezt Finnország határain belül teszi”, szükség szerint a Szovjetunió segítségével vagy vele karöltve. Heino Nyyssönen szerint a szerződés nem tartalmazott automatikus mechanizmust: a két ország „tárgyal egymással, amennyiben katonai támadás veszélyét (...) észlelnék” – így értelmezése körül állandó bizonytalanság volt.⁵⁵ A finlandizáció külső szakaszát jelentette ez, amikor a Szovjetunió a finn külpolitikára gyakorolt döntő hatást.

Ebben az első, külső szakaszban a finn politikai elit kompromisszumra kész volt a külpolitikában, de a döntő pillanatokban határozottan igyekezett a szovjeteket távol tartani a finn belpolitikától. Helsinki Sztálinnal szemben a háború utáni elnök, Paasikivi útmutatása alapján stabilizálta a helyzetét: „A külpolitikának meg kell előznie a belpolitikát.”⁵⁶ Ez a külső finlandizáció megfogalmazásának is tekinthető. A szovjet befolyás a finn külpolitikára már 1948–1956 között észlelhető (sőt már 1947–48-ban, amikor Helsinki nem fogadta el a Marshall-segélyt), de a finlandizáció második, „belső” szakaszában sem vesztí el ez a nyomás a jelentőségét.⁵⁷

Paasikivinek 1948-ban sikerült kiszorítania a kommunistákat a finn kormányból.⁵⁸ A finn parlamentarizmus Paasikivi idején (1956-ig) nagyjából érintetlen maradt, még ha személyi kérdésekben volt is befolyása a Szovjetuniónak. Ezzel szemben a finlandizáció második periódusáról – 1956-tól 1989-ig – már nem mondható el ugyanez. 1956-tól az új elnök, Kekkonen „belső finlandizációs” törekvései érvényesültek.⁵⁹ A belső finlandizáció sem jelentett persze

nyomán megállapítja: „something was rotten in Helsinki”, azaz: „valami búzlott Helsinkiben”. Laqueur, W.: *A Postscript* i.m. 53.

⁵⁴ *Mauno Koivisto: Witness to History. The Memoirs of Mauno Koivisto President of Finland, 1982–1994.* SIU Press. 128–129.

⁵⁵ *Heino Nyyssönen: Kádár, Kekkonen és a magyar 1956 emléke Finnországban.* In: *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országaiban. Évkönyv XIV. 2006–2007.* Szerk.: Rainer M. János és Somlai Katalin. Bp. 2007. 1956-os Intézet. 356.

⁵⁶ *Világpolitikai Lexikon.* Szerk.: Horváth Jenő. Osiris, Bp. 2005. 243.

⁵⁷ *Halmesvirta, A.: Finlandizálás* i.m. 4.

⁵⁸ *Jussila et al.: From Grand Duchy* i.m. 248–249.

⁵⁹ *Halmesvirta, A.: Finlandizálás* i.m. 4.

államszocialista vagy szovjet típusú berendezkedést, amit bizonyít, hogy a finn kormányokban 1948 és 1966 között egyetlen kommunista sem kapott helyet.⁶⁰

Az 1956-tól felerősödő belső finlandizációt az öncenzúra, a belpolitikában érzékelhető szovjet befolyás, egyes politikusoknak a hatalomból való eltávolítása jellemezte. A szociáldemokrata miniszterelnök, Karl-August Fagerholm 1958-as lemondatását, az „éjszakai fagyok” krízisét például szovjet gazdasági és diplomáciai szankciók kísérték.⁶¹ Jellemző volt a korszakra az elnöki rendszer (informális) erősödése Helsinkiben, amely ügyvezető és kisebbségi kormányok váltogatásával a parlamentarizmus megkerülését eredményezte. Halmesvirta az új, antidemokratikus finn politikai kultúra kezdetét a német veszélyre hivatkozó szovjet diplomáciai jegyzéktől számítja, ami egyben Kekkonen helyzetét is stabilizálta 1961–62-ben.⁶² (Erre a „jegyzékválságnak” nevezett eseménysorozatra később részletesebben is kitérek.)

A belső finlandizáció kezdetei kapcsán Halmesvirta felveti az 1956-os forradalom utóhatásait is. A szovjet álláspont tényleg megkeményedett 1956 október–novembere után, a finnek pedig – látva Magyarország tragikus sorsát –, minden addiginál jobban mutattak hajlandóságot a kompromisszumokra. A szovjet vezetésben már 1956 nyarán megindult egyfajta visszarendeződés, hiszen az SZKP KB plénuma újraértelmezte a XX. kongresszust. Sztálinnak csak a személyi kultuszát ítélték el,⁶³ és nem a szovjet rendszer egészének a működését. Heller és Nyekrics szerint a plénum Sztálint „kiváló teoretikusnak és szervezőnek ismerte el” és csupán a hatalommal való visszaéléssel vádolták. Vagyis a párt politikája „helyes volt”, s így gyakorlatilag érvénytelenítették a XX. kongresszus döntéseit, és később ez szolgált „a rendszer iránti hűség alapjául”.⁶⁴

⁶⁰ *Jussila et al.*: From Grand Duchy i.m. 250–251. és *Singleton, F.*: A Short History i.m. 148.

⁶¹ *Kirby, D. G.*: Finland i.m. 175.

⁶² Halmesvirta így ír erről: „A Szovjetunió diplomáciai jegyzéket küldött Finnországba, amelyben a NATO felfegyverkezésére és a német fenyegetésre hivatkozott. Az oroszok lehetségesnek tartották, hogy Finnország ismét a német politika eszköze lesz. Hruscsov azt akarta Kekkonentől megtudni, hogy el tudják-e háritani ezt a német fenyegetést. A finn elnök képes volt meggyőzni az orosz pártvezért arról, hogy 'a német veszély' egyáltalán nem aktuális. A tárgyalás lényege azonban nem a német 'veszély' volt, hanem Kekkonen saját jövője.

Bár nem tudjuk biztosan, hogy Kekkonen maga rendelte-e ezt az orosz jegyzéket, az biztos, hogy a tárgyalás után ő lett az egyetlen ember, akiben Moszkva megbízott.” *Halmesvirta, A.*: Finlandizálás i.m. 7.

⁶³ *Jesse D. Clarkson*: A History of Russia. New York 1961. 744–745.

⁶⁴ *Mihail Heller – Alexandr Nyekrics*: A Szovjetunió története. (Orosz történelem. II. köt.). Bp., 1996. 432. Nyekricsékkal lehetne vitatkozni, hiszen a Szovjetunió belüli desztalinizáció több lépésben valósult meg, és például 1957-ben a Molotov-csoporttal való leszámoláskor, illetve 1961-ben, az SZKP XXII. kongresszusán is újabb hullámai voltak a folyamatnak. Ám Hruscsov megbuktatása végképp lelassította a desztalinizációt, ilyen értelemben „hosszabb távon” Nyekricséknek igazuk lett. Tanulmányom szempontjából azonban nem hosszú távon, hanem csak 1956 folyamán érdekes a desztalinizáció kérdése, amely 1956 nyarán ténylegesen megtörtént, és mindez bizonyára óvatosságra intette Hruscsovot a finnekkel szemben is.

A hruscsovi desztalinizáció alapján sem sorolhatjuk Finnországot és Magyarországot ugyanabba a kategóriába. A szovjet pártvezér titkos beszéde miatt ugyanis kevésbé figyelnek a XX. kongresszuson elhangzott nyilvános szónoklataira: a moszkvai enyhülés ugyanis a nyugati országokra, és nem a szovjet birodalom befolyási zónájára vonatkozott.⁶⁵ A különbségtételt, azt, hogy a finnek reálisan ismerték fel átmenetileg növekvő esélyeiket, erősíti, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártja 1956 februárjában – tehát a XX. kongresszus tájékán, jóváhagyott egy nyilatkozatot, amely utalt Finnország semlegességére.⁶⁶

Szovjet gesztusok, Finnország nyugati integrációja és a finn gazdaság fellendülése

A Szovjetunió több gesztust tett Finnországnak – Kekkonen szavaival: a finnek ajándékot kaptak már 1955-ben is Porkkala támaszpontjának visszaadásával,⁶⁷ s ilyen gesztus lesz majd 1962–63-ban a Saimaa-csatorna bérbeadása is. Porkkala 1955-ös visszaadása összefüggött Finnország ENSZ-tagságához és az Északi Tanácsba való belépéséhez való szovjet hozzájárulással és azzal is, hogy meghosszabbították cserébe a finn–szovjet YYA-egyezményt. Finnország – pontosabban Kekkonen miniszterelnök – az ezt megelőző 1955 őszi moszkvai találkozón keményen tárgyalta Moszkvával, és a szovjetek így nem tudták elérni, hogy Helsinki diplomáciailag elismerje az NDK-t.⁶⁸ (Minderről a Saimaa-csatorna kapcsán még lesz szó.)

Finnország 1955-ös csatlakozása az Északi Tanácshoz alighanem a legfontosabb eredménye volt az 1955-ös őszi moszkvai tanácskozásoknak. Így erősödött Helsinki integrációja a skandináv világgal. Az Északi Tanács tagjai az alakuláskor, 1952-ben törölték el az útlevel-ellenőrzést, 1954-ben jött létre a közös munkaerőpiac és 1955-től ugyanazok a társadalombiztosítási jogok érvényesültek minden skandináv állampolgár számára. 1962 az északi integráció felgyorsulását is magával hozta. Ezt fejezte ki az 1962-es helsinki egyezmény, ami az Északi Minisztertanács és az állandó titkárság létrejöttét is jelentette. E szervezet azon-

⁶⁵ A korabeli magyar pártlap, a Szabad Nép beszámolója szerint Hruscsov így fogalmazott: „A béke ellenségei mindmáig azt igyekeznek bizonygatni, hogy a Szovjetunió a forradalom ’exportjának’ útján meg akarja dönteni a tőkés rendet más országokban. Magától értetődik, hogy köztünk, kommunisták között, nincsenek a kapitalizmusnak hívei. Ez azonban egyáltalán nem azt jelenti, hogy mi beavatkoztunk, vagy be akarunk avatkozni azoknak az országoknak a belügyeibe, ahol tőkés rendszer van.” Hruscsov tehát csak a tőkés rendszernél zárta ki a beavatkozást, a kelet-európai országokról nem szólt. A hallgatás intő jel volt – ha ’56 leverésére gondoltunk. Hruscsov beszédét címlapján idézi: Szabad Nép. 1956. február 16. 1.

⁶⁶ Finnország története. Szerk.: Anssi Halmesvirta. Debrecen. 2002. 303.

⁶⁷ *Halmesvirta, A...: Finlandizálás* i.m. 5.

⁶⁸ *Rusi, A.: Vasemmalta ohi* i.m. 66.

ban csak tanácskozó jellegű volt, ajánlásokat fogalmazott meg a kormányoknak, az együttműködés nem terjedt ki a kül- és védelmi politikára.⁶⁹

Ekkoriban ért véget a finn „ellenőrzött gazdaság” korszaka. 1954-ben megszűnt a jegyrendszer, s a külkereskedelmet is liberalizálták 1957-ben.⁷⁰ Az ár- és bérrendszer hullámzó szabályozásáról, az e téren az 50-es évek közepén végrehajtott felemás liberalizációról, a korporatív jellegű gazdaságirányítás felerősödéséről Urkuti György ír részletesen.⁷¹ A munkabéke megteremtése rendkívül fontossá vált azután, hogy 1956 márciusában egy általános sztrájk hetekre megbénította a finn gazdaságot.⁷²

Finnország a 60-as évek elején csatlakozott az ekkor még angol dominanciájú⁷³ EFTA-hoz (a szovjet szempontokra való tekintettel bizonyos külön feltételek rögzítése mellett).⁷⁴ E szervezet a Közös Piacon kívül maradt nyugat-európai országok szabadkereskedelmi térségét jelentette. Helsinkin 1961-es csatlakozása⁷⁵ hozzájárult a finn külkereskedelem további liberalizálásához, s a finn fa- és papíripar szempontjából fontos felvevőpiac – ekkor elsősorban Nagy-Britannia – biztosításához. Kekkonen maga tárgyalta Moszkvában, elnyerve a szovjet jóváhagyást a belépéshez.⁷⁶ A finn érvelés logikus volt: ha Helsinki nem lép be az EFTA-ba, akkor a csatlakozó – és hasonló export-termékszerkezettel rendelkező – Norvégia és Svédország átvehette volna a finnek piaci pozíciót Nagy-Britanniában.

A szovjetbarát kül- és belpolitika ezzel párhuzamosan hatalmas piacokat garantált keleten is a Finnország számára. Paradox módon még a szovjet világháborús jóvátétel is járt pozitív hatásokkal a negyvenes évek második felében, és az ötvenes évek elején. Másokat megroppantott a teljesítés, a finnek új iparágakat fejlesztettek fel. A hajógyártás és a gépipar ekkor lendült fel, hiszen jelentős

⁶⁹ A tanácsot Dánia, Svédország, Norvégia és Izland alakította meg. Finnország (1955) után csatlakozott a Feröer-szigetek (1970), az Åland-szigetek (1970) és Grönland (1980) is. Világpolitikai Lexikon. i.m. 209.

⁷⁰ Statistics Finland. http://www.stat.fi/tup/suomi90/toukokuu_en.html Letöltés: 2012. április 15.

⁷¹ Az állami beavatkozás mindenesetre fokozatosan helyt adott később a korporatív jellegű egyeztetéseknek Urkuti szerint. A hatvanas évekre az állam, a munkaadók és munkavállalók szervezeteinek bevonásával, tárgyalásos úton igyekezett megteremteni a munkabékét és sikerült viszonylag alacsonyan tartani eközben a munkanélküliséget is. Urkuti Gy.: A valutaválságok i.m. 68.

⁷² Jussila et al.: From Grand Duchy i.m. 272–273.

⁷³ Norman Davies: Európa története. Bp. 2002. 1024.

⁷⁴ Jussila et al.: From Grand Duchy i.m. 286.

⁷⁵ A szovjet igények figyelembe vétele miatt Finnország csak 1986-ban lett ugyanakkor teljes jogú tagja az EFTA-nak. Az EFTA-n belül az ipari termékek teljes körű szabadkereskedelme 1966-tól valósult meg. EFTA through the years. <http://www.efta.int/about-efta/history.aspx> Letöltés: 2012. augusztus 11.

⁷⁶ Finnország története. Szerk.: Halmesvirta, A. i. m. 305.

részben szovjet piacra dolgoztak 1952-ig (a jóvátétel teljesítéséig).⁷⁷ A finn nehézipar felfutását a koreai háború is segítette, a szovjet rendelkezések tovább fokozódtak.

Az 1956-os fordulópont és Hruscsov távolmaradása

Sztálin 1953-as halála után átmenetileg nagyobbnak tűnt a finn bel- és külpolitika mozgásteret. Ez azonban megtévesztő kép volt. Csak a legrutinosabb politikusok igazodtak el ekkor a moszkvai politika útvesztőiben. Ők nem értették félre Moszkva „gesztusait”: tudták, hogy Moszkva nem jótékonykodni akar, hanem a szépnak tűnő gesztusokkal a befolyását akarja őrizni egy finomodó hatalmi technikákat igénylő korban.⁷⁸ (Aki ezeket a gesztusokat nem értette, annak bizonyoságul 1956 októbere, novembere szolgálhatott – Magyarországon.)

Ezzel a gesztuspolitikával függ össze Urho Kekkonek egyik korábbi kiszivárogtatásának emléke is. A politikus 1953-ban – frissen bukott kormányfőként – számos tárgyalási titkot adott ki a sajtónak, nehezítve utódjának, a Moszkvának kevésbé elkötelezett Sakari Tuomiojának a helyzetét. (Kekkonek viselkedése utólag érthető, hiszen az ő kampányait a KGB finanszírozta.⁷⁹) Kekkonek szivárogtatta ugyanis ki: a Szovjetunió hajlandó lenne területi engedményekre Finnországgal szemben.⁸⁰ Kérdés, hogy Porkkala 1955-ben bekövetkezett visszavonására, vagy a 60-as években rendezett Saimaa-csatorna kérdésére, esetleg Karélia visszacsatolására célzott-e Kekkonek 1953-ban.

Kekkonek személyesen hosszú évtizedeken át küzdött Karélia visszaszerzéséért. Bár realpolitikus volt, és mindent alárendelt annak, hogy a szovjetekkel jó viszonyt alakítson ki, azért igyekezett a lehető legtöbb előnyt elérni Finnország számára. A másik oldalról nézve viszont a szovjetek számára Kekkonek finnországi pozícióinak erősítése megért néhány kisebb (és tényleges határváltozással nem járó, bérleti jogviszonyokat érintő) engedményt a területi ügyekben. Kekkonek már 1955-ben, miniszterelnökként gondolkozott Karélia visszaadásá-

⁷⁷ Uo. 300. és 308.

⁷⁸ Az elemzők közül Richard Löwenthal szovjet poszt-totalitarizmusról, Walter Laqueur pedig már autoriter rendszerről beszél. Pierre Hassner viszont továbbra is hanyatló totalitárius rezsimnek nevezi a poszt-sztálini Szovjetuniót, amely elvesztette dinamizmusát. Minderről l. *Raïner M.*: Bevezetés a kádárizmusba i.m. 97–102.

⁷⁹ Anssi Halmesvirta: Editor's Introduction. 7–14. o. In: *Hungarologische Beiträge* 14. Kádár's Hungary – Kekkonek's Finland. (szerk.: Anssi Halmesvirta.) University of Jyväskylä. Jyväskylä, 2002. 8.

⁸⁰ MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 13. d. XX-202. tétel Pénzügyi kérdések. 616. Titkos. 1953.; Helsinki, 1953, dec. 12. Tárgy: Kekkonek volt miniszterelnök nyilatkozata, Lebegyev, szovjet követtel lefolyt tárgyalásokról. E forrás szerint a Suomen Sosialdemokraati című lap 1953. november 19-i cikkében ezt írta: „A volt miniszterelnök nyilatkozatához kapcsolódik az a hír is, hogy a Szovjetunió Finnországnak területeket adna át, ha Finnország Szovjetunióval hasznos politikát kezd folytatni...”

sán, de végül az óvatos Paasikivi elnök hatására nem állt a nyilvánosság elé a követelésével.⁸¹ Kekkonen évtizedeken át igyekezett még később is tenni valamit Karélia visszaszerzéséért,⁸² de ezeket az erőfeszítéseit már nem koronázta olyan siker, mint amelyet Porkkala 1955–56-os visszaadásakor elért.⁸³

A második világháború után kényszerből bérbe adott Porkkala Finnországnak való visszaadásáról 1955-ben született döntés Moszkvában, Paasikivi finn elnök ottani, szeptemberi tárgyalásai után.⁸⁴ Ám a megbeszéléseken a legfontosabb szerepet Kekkonen akkori miniszterelnök vállalta magára. (Ezt később a szovjet és a kekkoneni finn propaganda is hangsúlyozta.) Alpo Rusi szerint Paasikivi és Kekkonen egyetértettek abban, hogy a területi kérdésekre helyezik a hangsúlyt 1955-ben, így Fagerholm – a szociáldemokraták korábbi és későbbi többszörös miniszterelnökének törekvéseivel szemben – nem az Északi Tanácshoz, a skandináv országok együttműködési szervezetéhez való csatlakozást tartották elsődlegesnek. Rusi vitatja ily módon Lasse Lehtinen véleményét, miszerint az agrárpárti Kekkonen nem támogatta volna az Északi Tanácshoz való csatlakozást. (Ennek indoka Lehtinen szerint az lett volna, hogy az Északi Tanácsba való belépés az ellenzéki szociáldemokraták helyzetét javította volna.⁸⁵)

1955-ben tehát Kekkonen a területi kérdésekre helyezte a hangsúlyt – de nem ragaszkodott feltétlenül hozzájuk. Ezért 1955-ben kompromisszum született végül: Finnország visszakapta Porkkálát, beléphetett az ENSZ-be és az Északi Tanácsba, viszont meg kellett hosszabbítania a szovjet–finn barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést (YYA-egyezmény), amely Moszkva befolyását szimbolizálta.

Amikor Bulganyin szovjet miniszterelnökkel tárgyalta, a moszkvai politikus egyértelműen Kekkonen tudtára adta, hogy Karélia kérdésének feszegetése az egész szovjet–finn kompromisszumos csomagot romba döntené. Ezért Kekkonen ugyan Karélia kérdését a tárgyalás után kiadott hivatalos kommunikációba bevetette, de nem hiúsította meg emiatt a szeptemberi megegyezést.⁸⁶ Max Jakobson pedig azt hangsúlyozza, hogy a szovjetek csak addig tettek gesztusokat

⁸¹ Rusi, A.: Vasemmalta ohi i.m. 65.

⁸² Részben Juhani Suomira hivatkozva Timo Soikkanen azt állítja, hogy még Breznyev idején a hatvanas évek végén, 1968-ban is az NDK elismeréséért cserébe kérte a szovjet pártfőtitkárt Viborg (az egykor második legnagyobb finn város, az elcsatolt Karélia legfontosabb pontja) visszaadására az akkor már rég elnökként funkcionáló Kekkonen. Ekkor egy kevésbé értékes lappföldi területet ajánlott volna fel Finnország a Szovjetuniónak. *Soikkanen, T.*: Aus einer Zwangslage i.m. 79–81.

⁸³ Kekkonen naplója szerint 1968-ban hiába vetette fel ismét Viborg kérdését, Breznyev nem engedett a finneknek, akik cserébe. *Soikkanen, T.*: Aus einer Zwangslage i.m. 82.

⁸⁴ Finnország története. Szerk.: Halmesvirta, A. i. m. 302.

⁸⁵ Rusi, A.: Vasemmalta ohi i.m. 65.

⁸⁶ Alpo Rusi idézi Juhani Suomit. (*Juhani Suomi*: Kuningastie – Urho Kekkonen 1950–1956. Otava, 1990. 408–409.) Rusi, A.: Vasemmalta ohi i.m. 74.

területi kérdésekben, amíg a finnek 1955-ben bele nem mentek az YYA-egyezmény 20 évvel való meghosszabbításába. Karélia kérdésében pedig már csak azért sem engedhettek a szovjetek, mert ez Kína és Japán számára is precedenst teremtett volna az ázsiai határok esetében.

A porkkalai támaszpont visszaadását, az erről szóló 1955-ös tárgyalásokat a nemzetközi szinten és Finnországban is sokan Moszkva gyengeségének tudták be. Ám Kekkonen 1956. január 11-ei beszédében erre így reagált: „Megbízható forrásból tudomásunk van arról, hogy kezdetben a szovjet kormány egyes tagjai Porkkala visszaadása ellen léptek fel éppen azért, mert Finnországban és más országban e szándékból arra a következtetésre juthatnak, hogy a Szovjetuniót gyengesége kényszerítette erre a lépésre. Ennek ellenére a szovjet kormány arra az egységes véleményre jutott, hogy Porkkala területét visszajuttatja Finnországnak.”⁸⁷

Bár Kekkonennel már 1955-ben közölték az oroszok, hogy Karélia kérdésében nem engednek, a finn kormányzat 1956 közepén mégis majdhogynem területi követelésekkel is előállt. Az esetleges finn területi követelések nem lettek volna abban az évben teljesen fantazmagórikus ötletek, hiszen szintén 1956-ban Japánnal kapcsolatban is felmerült egy hasonló – de végül hamvába holt – kezdeményezés.⁸⁸ A finn területi követelések esetleges felvetéséről a szovjet vezetők tervezett 1956-os helsinki útja előtt írt Szipka József magyar követ. A helsinki látogatás jelentősége nem volt lebecsülendő, hiszen a háború után a nagyhatalmak vezetői közül először látogatott tekintélyes államférfi a finn fővárosba. Hogy Hruscsov utazása miért maradt el, és végül miért „csak” Vorosilov elnök látogatott Finnországba, arról a magyar levéltárak érdekes adalékokkal szolgálhatnak.

Szipka szerint 1956-ban a finnek a szovjet vezetőkkel tervezett tárgyalásokon készültek felvetni határrevíziós kérdéseket. Erről szól Szipka 1956. május 21-ei jelentése. „Lebedev nagykövet elvtárrsal beszélgettem, aki elmondotta, hogy a skandináv országok; Svédország, Norvégia, Dánia, Hruscsov és Bulganyin elvtársakat meghívják látogatásra. Ugyanakkor a finnek is felvetették Lebedev elv-

⁸⁷ Kekkonen, U.: A finn külpolitika i.m. 53.

⁸⁸ Japán és a Szovjetunió 1956-ban vette fel a diplomáciai kapcsolatokat (október 19-én). Az ekkor aláírt egyik dokumentumban feltételelesen, a majdani békeszerződéshez kötve, említést tesznek a második világháború vége óta vitatott, máig rendezetlen Kuril-szigetekről. Ezek közül kettőnek az esetleges visszaadásáról is szó esik. Világtörténelmi enciklopédia. Kossuth Könyvkiadó, 1984., 460. A visszaadás azonban azóta sem történt meg. Lásd: Orosz fegyverek a Kuril-szigeteken. http://nol.hu/kulfold/orosz_fegyverek_a_kuril-szigeteken Letöltés: 2012. május 7.; Kós Péter szerint az 1956. október 19-ei tárgyaláson a Szovjetunió nem volt hajlandó Etorofut és Kunasirit visszaadni, Habomai és Sikotan visszaszolgáltatásába azonban beleegyezett – ezek közelebb vannak Japánhoz, vagyis Hokkaido szigetéhez. A japán fél ugyanakkor mind a négy sziget visszaadását követelte. Ezt a szovjetek viszont megtagadták. Dr. Kós Péter: Japán – mélyponttól a csúcsig (1945–1992). Villányi úti könyvek 3. Villányi úti Konferencia-központ és szabadegetem Alapítvány, Bp. é. n. 103.

társnak, hogy tudakolja meg, hogy Hruscsov, Bulganyin és Vorosilov elvtársak elfogadnának-e egy finnországi meghívást. (...) A meghívás kérdése elég kényes, mert igen szerencsétlen lenne nemmel válaszolni. Viszont ha elfogadnak egy finnországi meghívást és eljőnnének Finnországba, egész biztos az, hogy felvetnék Karélia kérdését, ami rendkívül kényes kérdés, különösen a jelenlegi nemzetközi helyzetben.”⁸⁹

Hogy Szipka jelentése nem volt légből kapott, azt Mikola Rezső feljegyzése is igazolja 1956. augusztus 14-én: „Ügyvivő elvtárs értékelésével egyetértünk. Figyelemre méltónak tartjuk Sagren titkárnak azt a – más jelentésében ismertetett – kijelentését, hogy a finn KÜM valamiféle tervezetet készít Vorosilov elvtárs látogatásával kapcsolatban bizonyos területi kérdésekről. Ez arra mutat, hogy valójában finn részről készülhetnek bizonyos területi követeléseket felvetni a látogatás alatt, még ha bizalmas megbeszéléseken is.”⁹⁰

Júliusban a finn szociáldemokrata, Väinö Tanner⁹¹ egy norvég lapnak nyilatkozott. Az Arbeiterbladetnek kijelentette, hogy „várható Hruscsov olyan értelmű nyilatkozata, mely szerint elítéli Sztálin Finnország felé irányuló politikáját, amely az 1939. évi téli háborúra vezetett és területi engedményeket fog tenni Finnország felé.” (Szipka József helsinki magyar követ jelentése idézi ezt 1956. július 20-án.⁹²) Szipka a finn sajtóban 1956-ban megjelent cikkekre is hivatkozott. Ezek a cikkek szintén a területi revíziót, elsősorban Viborg és környékének visszaadását vetették fel. Végül a szovjetek megoldották a kérdést: nem merték 1956 közepén megkockáztatni, hogy maga Hruscsov utazzon Finnországba. El akarták kerülni ugyanis azt, hogy nemet kelljen mondania a finn követelésekre. Ezért Vorosilov elnököt küldték. Vigyáztak rá: olyan személy ne legyen a helsinki tárgyalódelegációban, akivel határkérdésekről lehetne egyeztetni,⁹³ és ez Szipka következő jelentése szerint sikerült is.⁹⁴

⁸⁹ MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 8. d., 52. tétel. 139/szig.titk./1956; Helsinki, 1956. május 21. Tárgy: Szovjet kormány és pártvezetők skandináviai látogatása.

⁹⁰ MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 8. d., 52. tétel. 006387/sz-t./56.I. Követség. Vorosilov elvtárs finnországi látogatásának előkészületei. Mikola Rezső előadó megjegyzése. 1956. augusztus 14.

⁹¹ Finnország története. Szerk.: Halmesvirta, A. i. m. 288.

⁹² MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 8. d., 52. tétel. 176/sz.t./1956; Helsinki, 1956. július 20. Tárgy: Vorosilov elvtárs finnországi látogatásának előkészületei.

⁹³ „A delegáció összeállításánál szovjet részről ügyeltek arra, hogy az abban résztvevő személyekkel politikai tárgyalásokat ne lehessen folytatni. Ezért nem rendeltek Vorosilov elvtárs mellé a Szovjetunió külügyminisztériumának egy vezető tisztségviselőjét sem.” MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 8. d., 52. tétel. 176/sz.t./1956; Helsinki, 1956. július 20. Tárgy: Vorosilov elvtárs finnországi látogatásának előkészületei.

⁹⁴ Szipka József magyar utólag ezt írja: „A szovjet elvtársakkal folytatott beszélgetéseink alapján úgy tudjuk, hogy finn részről eddig még nem vetették fel a határkiigazítás, vagy esetleg más politikai, vagy gazdasági engedmény kérdését. Véleményem szerint ennek elsősorban az az oka, hogy a szovjet elvtársak közreműködésével elkészített finn program erre lehetőséget nem is adott, és magát a szovjet delegációt is úgy állították össze, hogy Vorosilov elvtárs kíséreté-

Moszkva ugyanis ekkor nem hagyhatta, hogy a potsdami rendezést szétzilálják, a háború utáni határokat nem lehetett módosítani (ezt a szovjet kormánylap, az *Izvesztija* is hangsúlyozta).⁹⁵ S a szovjetek szinte „megfutamodtak” a finnekkel való tárgyalások elől. Helsinki tehát nem tudta érvényesíteni akaratát. Amikor pedig a hidegháborús klíma fagyosra váltott, Helsinki azonnal reagált. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc szovjet leverését látva⁹⁶ gyorsan váltottak: amikor 1957-ben Hruscsov és Bulganyin immár az erő pozíciójából tárgyalt Helsinkiben, már fel sem vetették a határkérdéseket a finnek.⁹⁷

Jellemző, hogy Hruscsov és Bulganyin egyáltalán Finnországba látogathatott 1957 tavaszán, hiszen a skandináv országok (Dánia, Svédország és Norvégia) mind visszavonták az 1957 tavaszára szóló meghívásukat a magyar forradalom véres leverése miatt.⁹⁸ Finnország az ENSZ-ben – ahová a szovjetek addigi ellenkezése miatt csak 1955-ben léphetett be⁹⁹ – egyetlen nyugati orszádként tartózkodott attól is, hogy a szovjet beavatkozást elítélje Magyarországon.¹⁰⁰ 1956 után azonban a belső finlandizáció is megkezdődött, ami a finn belpolitika átalakulását, a szovjetbarát Kekkonen elnöki hatalmának erősödését, az öncenzúra fokozódását, a Szovjetunióval kevésbé barátságos politikusok leváltását eredményezte.¹⁰¹

Az előző évhez képest, a magyarországi szovjet erődemonstráció után Hruscsov és Bulganyin 1957-es finnországi látogatását sikerként értékelték a Kremlben – elsősorban persze Hruscsov támogatói. Anasztasz Mikojan például az SZKP KB 1957. június 24-ei plénümán azzal védte Hruscsovot a keményvonalas sztálinisták, így Molotov támadásától, hogy a finn út sikeres volt. Hogy ekkori-

ben olyan személy nem volt, akikkel ezekről a kérdésekről tárgyalhattak volna.” MOL, KÜM, finn. XIX-J-1-j; 8. d., 52. tétel. 176/2/szig.titk./1956. Helsinki, 1956. augusztus 25. Tárgy: Vorosilov elvtárs finnországi tartózkodása.

⁹⁵ MOL, KÜM, finn. XIX-J-1-j; 8. d., 52. tétel. 176/sz.t./1956; Helsinki, 1956. július 20. Tárgy: Vorosilov elvtárs finnországi látogatásának előkészületei.

⁹⁶ Kekkonen naplójába így írt 1958-ban: „Másképp tény, hogy Finnország az orosz érdekszférához tartozik, és ha a finnek nem szabnak határt [saját politikájuknak], az oroszok majd megteszik. Az orosz érdekszféra nem fog megváltozni a Szovjetunió rovására – jól emlékszünk Magyarországon sorsára.” *Halmesvirta, A.: Finlandizálás i.m. 5.*

⁹⁷ „Konkrét területi, vagy egyéb politikai kérdésekről nem lesz tárgyalás, de lesz közös nyilatkozat a Szovjetunió és a skandináv országok békés egymás mellett éléssel kapcsolatban, aminek főleg Finnország és Szovjetunió viszonylatában nagy jelentőséget kell tulajdonítani, de a látogatás magába véve nagy jelentőségű, mely elé nagy várakozással tekintenek.” Mindezt Szipka József követ írja. MOL, KÜM, finn. XIX-J-1-j; 8. d., 52. tétel. 50/szig.titk./1957. Helsinki, 1957. május 21. Tárgy: Bulganyin és Hruscsov elvtársak finnországi látogatása.

⁹⁸ *John P. C. Matthews: Explosion: The Hungarian Revolution Of 1956.* Hipocrene Books, 2007. 544.

⁹⁹ Finnország története. Szerk.: Halmesvirta, A. i.m. 302.

¹⁰⁰ Uo. 303.

¹⁰¹ Uo. 304–305.

ban milyen hangnemben tárgyalt a Szovjetunió Észak-Európa országaival, azt mi sem bizonyítja jobban, mint Mikojan másik megjegyzése: eszerint Norvégiával sokat vitatkoztak a szovjetek a magyar '56 miatt. Ezért írtak egy levelet a norvégoknak, hogy ha sokat akadékoskodnak, és beavatkoznak mások ügyeibe, akkor „letörlik őket a föld színéről”, és ez állítólag Mikojan szerint már „jó ötletnek bizonyult”.¹⁰²

Amikor észlelték a finnországi szovjetellenes, jobboldali irányzatok megerősödését, Moszkva majdnem hasonló modorban üzent Helsinkinek is. Hruscsov az 1962-es finn elnökválasztás előtt így fenyegetőzött Kekkonennek: „Eddig a Szovjetunió nem avatkozott bele a finn belügyekbe, csak gondoskodott a barátságos viszonyról. Azok, akik az elnök úr ellen fognak szavazni, azok az orosz barátság ellen is szavaznak.”¹⁰³ A szovjetek ekkori kemény fellépése összefüggött az 1961-ben kiéleződő berlini válsággal is, de alapvetően a finlandizáció belsővé válását – és a Kekkonenbe vetett szovjet bizalmat – jelezték a hatvanas évek elején.

A belső finlandizáció egyik mélypontját a szociáldemokrata finn miniszterelnök megbuktatása jelentette. Fagerholm kormányát alighanem éppen Moszkva nyomására lehetetlenítették el az agrárpártiak Helsinkiben – az agrárpárti elnök, Urho Kekkonen feltehető irányításával – 1958-ban. Ezt nevezik az „éjszakai fagyok” krízisének: 1957–59 között teljesen nyilvánvalóvá vált a szovjet beavatkozás a finn belpolitikába, majd az 1961-es úgynevezett „jegyzékválság” során újra megnyilvánult Moszkva „aktivitása”. Mind az 1958-as, mind az 1961-es válság mindazonáltal összefüggött Nyugat-Berlin kérdéskörével is.

Az „éjszakai fagyok” azután következtek be, amikor Fagerholm megalakította harmadik kormányát 1958. augusztus 29-én. Kétharmados többsége ellenére nagyon gyorsan megbukott ez a koalíció. A szovjetek ugyanis tartottak attól, hogy az Agrárpártot Kekkonen ellen mozgósítják, és így változás történne a finn külpolitikában. A nemzetközi szintén pedig a nyugatnémeteknek az NDK-ra esetlegesen gyakorolt nyomásától félték. Novemberben Hruscsov követelte a megszálló erők kivonását Nyugat-Berlinből.¹⁰⁴ A Fagerholm-kormány helyzetét Moszkva először azzal nehezítette, hogy elhalasztotta a tárgyalásokat a Saimaacsatorna bérbeadásáról.¹⁰⁵ Közben kereskedelmi korlátozásokat is életbe léptettek, majd propagandaháborút indítottak Fagerholmék ellen Moszkvából. Lebegyev szovjet nagykövet hamarosan visszatért a Szovjetunióba, szabadságra hívták vissza Jutikkala és Pirinen szerint.¹⁰⁶ Decemberben az erős szovjet nyo-

¹⁰² Az esetről dokumentumot közöl: Csaba Békés, Malcolm Byrne: *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*. 2002. 530–531.

¹⁰³ Halmesvirta, A.: *Finlandizálás* i.m. 7.

¹⁰⁴ Jussila et al.: *From Grand Duchy* i. m. 276.

¹⁰⁵ Uo. 277.

¹⁰⁶ Jutikkala, E. – Pirinen, K.: *Finnország történelme* i.m. 360.

más hatására az agrárpárti miniszterek kezdtek lemondani. Elsőként a külügyminiszter, Virolainen távozott a kabinetből. Végül pedig az egész kormány kénytelen volt távozni. Fagerholm bukása után az agrárpárti Kekkonen elnököt 1959 januárjában Leningrádba hívták meg, Hruscsov ezzel akarta demonstrálni, hogy a válságon túljutottak.¹⁰⁷

A következő nagy finn–szovjet diplomáciai krízis, a „jegyzékválság” megint egy berlini problémakör világpolitikai hullámverése közepette bontakozott ki. Kekkonen egyesült államokbeli látogatása közben, 1961. október 30-án a szovjet kormány jegyzéket intézett a moszkvai finn nagykövetséghez.¹⁰⁸ Ugyanezen a napon Novaja Zemlján egy 50 megatonnás nukleáris töltetet robbantottak fel Hruscsovék.¹⁰⁹ A finnekhez intézett jegyzékben katonai konzultációkat kezdeményezett ekkor a Szovjetunió a szovjet–finn YYA-egyezmény 2. pontja alapján.¹¹⁰ Az egyezmény második pontja egy az 1. pontban részletezett külső támadás veszélye esetén írta elő a konzultációt. Az első pontban pedig a Finnországot vagy a finn területeken át a Szovjetuniót célzó, Németország vagy valamelyik szövetségese általi támadásról esik szó.¹¹¹ (Ez burkoltan akár a NATO-ra is megfeleltethető lett volna 1961-ben, és persze már 1948-ban sem csak a német fenyegetésről volt szó valójában.)

Mindez a finn elnökválasztási kampány idején történt, a szovjet befolyást ekkor igyekezett minél nyomatékosabban érzékeltetni Moszkva. (Hruscsov már 1960-ban nyilvánosan hangoztatta, hogy Kekkonen újraválasztását szeretnék Moszkvában.¹¹²) A jegyzék a konzultációt azzal indokolta, hogy a nyugatnémet Bundeswehr ereje növekszik a Balti-térségben. Kekkonen gyorsan Novoszibirszkbe utazott, egyeztetett a szovjet vezetőkkel, majd a krízis megoldójaként tüntette fel magát, akinek sikerült elkerülnie a szovjet beavatkozást, azaz a katonai konzultációt. A feszült légkörben a fő ellenfél, Olavi Honka – aki mögött a Kekkonen-ellenes tábor döntő része felsorakozott addigra – visszalépett az elnökválasztástól. (A Honkát támogató koalíció ugyanis a krízis során bomlásnak indult.¹¹³) Így Kekkonen feloszlatta a parlamentet, majd megnyerte a szavazást a szociáldemokrata Rafael Paasioval szemben. Robert Maude szerint mindezzel kapcsolatban utólag sokan azt gondolják, hogy Kekkonen maga rendezte a konfliktust, hogy újraválasztását biztosítsa.¹¹⁴ A jegyzékválság nyomán terjedt el

¹⁰⁷ Jussila et al.: *From Grand Duchy* i.m., 277.

¹⁰⁸ Maude, G.: *Historical Dictionary* i.m. 166.

¹⁰⁹ Jussila et al.: *From Grand Duchy* i.m. 279.

¹¹⁰ Maude, G.: *Historical Dictionary* i.m. 166.

¹¹¹ Singleton, F.: *A Short History* i.m. 190. (Singleton közli a szerződés szövegét.)

¹¹² Jussila et al.: *From Grand Duchy* i.m. 279.

¹¹³ Jutikkala, E. – Pirinen, K.: *Finnország történelme* i.m. 361.

¹¹⁴ Maude, G.: *Historical Dictionary* i.m. 166.

Jussiláék szerint a finlandizáció kifejezés is a nyugati világban.¹¹⁵ Az sem véletlen, hogy német nyelvterületen alakult ki ez a fogalom, hiszen 1961-ben megint kiéleződött a berlini helyzet, ekkor kezdték meg a berlini fal építését is.

A szovjet befolyásgyakorlás nemcsak a két diplomáciai válság idején vált nyilvánvalóvá. Väinö Tanner, a szovjetek által háborús bűnösnek tartott politikus megválasztása a finn szociáldemokrata párt élére is aggasztotta Moszkvát az ötvenes évek végén.¹¹⁶ Kekkonen ezután a szovjetek támogatásával bomlasztotta a szociáldemokratákat: a párt balszéléről kivált a képviselők egy csoportja, amely új pártot alapított.¹¹⁷ Tanner végül távozott a szociáldemokrata pártvezéri tisztségéből, és Rafael Paasio, az új vezető „balra nyitott”. Évekkel később – immár 1966-ban – a kormányba meghívták az SKDL-t, amelyet „népi demokratikus” irányzatú „pártszövetségfélének”, ernyőszervezetnek mondhatnánk. A szociáldemokrata vezetésű kormányba – Paasioék már Moszkva számára is szalonképesnek voltak¹¹⁸ – végül az SKDL egy nem-kommunista és két kommunista tagja került be.¹¹⁹

A Saimaa-csatorna kérdése

Kekkonen a hatvanas években tovább erősítette a szovjetbarát vonalat, és újrakezdte a Saimaa-csatorna bérbeadásáról szóló tárgyalásokat 1960-ban.¹²⁰

A csatorna a Finn-öböl és a kelet-finnországi Saimaa-tórendszer között húzódik – írja erről egy korabeli magyar diplomáciai irat, hozzátéve: „A finnek építették a II. világháború előtt. Célja az volt, hogy bekapcsolják a Balti-tenger vérkeringésébe Finnországnak ezt az általában szegény, elmaradott, viszont fában igen gazdag területét. A II. világháború után e terület jelentős része is szovjet birtok lett. Paasikivi idejében vetődött fel az a gondolat, hogy szükség lenne a csatornának a Szovjetunióhoz tartozó részére is, miután a Saimaa-tórendszer vidékét alig köti össze vízi út Finnország egyéb területeivel, tengeri kijárata pedig a Szovjetunión keresztül létesíthető a leggazdaságosabban, a meglévő, a XIX. században kiépített csatorna fejlesztésével. A vízi szállítás amúgy is lényegesen olcsóbb, a csatorna karbantartása kevésbé költséges, mint a szárazföldi közlekedés és útkarbantartás, különösen az erdővidéken, ahol a fa szállítása a legnagyobb problémát jelenti.”¹²¹

¹¹⁵ Jussila et al.: From Grand Duchy i.m. 287.

¹¹⁶ Jutikkala, E. – Pirinen, K.: Finnország történelme i.m. 359–360.

¹¹⁷ Jussila et al.: From Grand Duchy i. m. 270. és Jutikkala, E. – Pirinen, K.: Finnország történelme i.m. 359.

¹¹⁸ Jutikkala, E. – Pirinen, K.: Finnország történelme i.m. 361–362.

¹¹⁹ Singleton, F.: A Short History i.m. 148.

¹²⁰ Jussila et al.: From Grand Duchy i m. 279.

¹²¹ MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 13. d. – 296/962 szig. titk. Irat olvashatatlan aláírással (talán Ágoston az aláíró). Helsinki, 1962. szeptember 4. Tárgy: A Saimaa csatorna megállapodás.

A Saimaa-csatornát már 1844 és 1856 között megépítették, és Romsics Ignác szerint ez a délkeleti tengerpartot az ország belsejével összekötő létesítmény az egyik legfontosabb vízi kereskedelmi útvonallá vált.¹²² E csatornáról tehát már az 1950-es években is tárgyaltak, de majdnem tíz évig tartott, amíg létrejött az erről szóló egyezmény. Urho Kekkonen már az 1953-as „kiszivárogtató” interjújában – akkor éppen frissen megbukott miniszterelnökként – kitért a Saimaa-csatorna ügyére.¹²³ Elsőként a Lebegyev szovjet nagykövettel folytatott megbeszélésén vetődött fel az ügy 1953-ban – egy 1961-es magyar diplomáciai irat szerint, amely hozzáteszi: Moszkva a finn közvéleményt akarja befolyásolni, és békepolitikáját hangsúlyozni Porkkala visszaadásával, illetve a Saimaa-csatorna bérbeadásával, egyszersmind az amerikai külföldi bázisok kiépítésére irányuló törekvésekkel szemben világpolitikai jelentősége is volt a szovjet lépésnek.¹²⁴

A Saimaa-csatorna ügye 1955 őszén is felmerült a diplomáciai tárgyalásokon. Paasikivi akkori elnök szeptemberi moszkvai látogatása idején Kekkonen miniszterelnök felvetette ezt az ügyet, egyfajta „hídfoállást” próbálva kiépíteni Karélia visszaszerzésére – Alpo Rusi szerint. Akkor azonban a kérdés gyorsan lekerült a napirendről. A Kekkonen és Hruscsov, az SZKP első titkára közötti megbeszélés nyomán ugyanis körvonalaódott egy kompromisszum, miszerint a Szovjetunió 1955-ben Porkkala támaszpontját adja vissza Finnországnak, továbbá engedi Helsinki belépését az Északi Tanácsba és az ENSZ-be, cserében pedig a finnek meghosszabbítják húsz évvel az YYA-egyezményt.¹²⁵

Amikor 1956-ban felerősödtek a finn területi revíziós törekvések, a finn tengerészunió tanácskozásán felvetődött Karélia és a Saimaa-csatorna visszaadásának követelése egy magyar diplomáciai irat szerint.¹²⁶ A közhangulatban tehát „benne volt” a csatorna-kérdés, de 1956-ban nyilvánvalóvá vált, hogy a területi revíziót szovjet részről elutasítják. A túlzott szovjetbarátsággal nem vádolható második és harmadik Fagerholm-kormány nem erőltette a csatorna visszaadását,

¹²² Romsics I.: Suomi titkai i m. 125–126.

¹²³ MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 13. doboz. XX-202. tétel Pénzügyi kérdések. 616. Titkos. 1953.; Helsinki, 1953, dec. 12. Tárgy: Kekkonen volt miniszterelnök nyilatkozata, Lebegyev, szovjet követtel lefolyt tárgyalásokról.

¹²⁴ MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 13. d.; 24/szt. 1961; Helsinki, 1961. jan. 9. Tárgy: A Saimaa-csatorna kérdése.

¹²⁵ Rusi idézi: *Juhani Suomi*: Kuningastie – Urho Kekkonen 1950–1956. Otava, 1990, 408–409. Rusi, A.: Vasemmalta ohi i.m. 66.

¹²⁶ „A tengerészunió kongresszusán pl. a következő határozatot hozták: A Szovjetunióban most meggyőződtek arról, hogy az ún. sztálini korszakban csak igazságtalanság történt. Lenin idején mindig tiszteletben tartották Finnország területi jogait és most minden bizonnyal megállapították, hogy a sztálini korszak hódítási politikája ellentmond a szocialista elveknek. Ezért most a szovjet kormánynak be kellene bizonyítani, hogy Karelia és a Saimaa csatorna visszaadásán keresztül segíteni akarja a finn gazdasági életet.” Szipka József jelentése. MOL, KÜM, finn. XIX-J-1-j; 8. d., 52. tétel. 176/sz.t./1956; Helsinki, 1956. július 20. Tárgy: Vorosilov elvtárs finnországi látogatásának előkészületei.

Moszkva pedig az „éjszakai fagyok” krízise idején, a diplomáciai kapcsolatok mélypontra jutásakor, Fagerholm megbuktatása végett sem akart gesztusokat tenni, halogatta a tárgyalást.¹²⁷ A Moszkvához lojálisabb Kekkonen viszont – miután stabilizálta (a szovjetek érdekeinek megfelelően) belpolitikai pozícióit – 1962-ben elérte, hogy az akkor megkötött Saimaa-csatornaegyezmény szerint voltaképpen Finnország használhassa a Szovjetunió bizonyos területeit. A keleti finn régiók, amelyeket a Saimaa-csatorna révén bekapcsoltak így a nemzetközi vérkeringésbe is, az Agrárpárt választói bázisát adták, ezáltal Kekkonen elnököt segítették a kampányokban – magyar diplomáciai iratok tanúsága szerint ezt tudták Moszkvában is.¹²⁸ A csatornáról szóló egyezményt a finn jobboldal hevesen támadta, és a parlamenti és sajtóvitában az Agrárpárt mellé a kommunisták sorakoztak fel ebben az időben – egy magyar diplomáciai jelentés szerint.¹²⁹ Moszkva így Kekkonent támogatta választási kampányaiban a csatorna bérbeadásával, s befolyásolni próbálta a finn választásokat. Moszkva tehát még a hatvanas években is kész volt komoly gesztusokat tenni a finneknek, ha azok hozzá lojális álláspontot képviseltek.

Rinna Kullaa szerint Hruscsov megpróbálta 1956 után a „szovjet blokkot” átkiabálni: a direkt szovjet befolyás alatt álló kelet-európai országokban nem engedte meg a rendszer felbomlását, de igyekezett üzeni Finnországnak és Jugoszláviának. Egy ideig, 1955–56 során úgy tűnt, a jugoszláv különutas politikát tolerálja Moszkva, 1956 októbere után azonban megint keményedett a szovjet álláspont. Moszkvában nehezebben tűrték az ismét önállósodó jugoszláv politikát. Kullaa szerint sem Helsinkit, sem Belgrádot nem tudta Hruscsov a szovjet rendszerbe integrálni,¹³⁰ s közben egyre nőttek a keményvonalasok miatt a belső nehézségei. Ezért próbált meg Moszkva gazdasági szankciókat alkalmazni mind Finnországgal, mind Jugoszláviával szemben 1956 után. Ám a hatvanas évek elején megint a mézesmadzag politikájához tértek vissza, de úgy, hogy közben a befolyása tovább erősödjön Finnországban. Kekkonennek így 1962-ben sikerül áttörést elérnie a Saimaa-csatorna ügyében, éppen akkor, amikor Belgrád nagyobb hitelt kap a Szovjetuniótól egy alumínium-üzem építésére.¹³¹

A Saimaa-csatorna bérbeadásáról 1962. szeptember 27-én írták alá a megállapodást. A csatorna szovjet szakaszát ötven évre, 2013-ig kapta bérbe Finnország. 1963-ban mindkét ország ratifikálta a szerződést. 1968-ra készült el a ki-

¹²⁷ MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 13. d.; 24/szt. 1961; Helsinki, 1961. jan. 9. Tárgy: A Saimaa-csatorna kérdése, ill. *Jussila et al.*: From Grand Duchy i. m. 277.

¹²⁸ MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 13. d.; 24/szt. 1961; Helsinki, 1961. jan. 9. Tárgy: A Saimaa-csatorna kérdése.

¹²⁹ MOL, KÜM, finn, XIX-J-1-j; 13. d. – 296/962 szig.titk. Irat olvashatatlan aláírással (talán Ágoston az aláíró). Helsinki, 1962. szeptember 4. Tárgy: A Saimaa csatorna megállapodás.

¹³⁰ *Kullaa, R.*: Non-Alignment i. m. 142.

¹³¹ Uo. 147. (A Helsinki elleni szovjet szankció sikeres volt: 1958/59-re megbukott Fagerholm kormánya.)

bővített létesítmény.¹³² 2010. május 27-én új egyezményt írtak alá, ezt Moszkva 2011. november 16-án ratifikálta, Medvegyev elnök pedig négy nap múlva, november 20-án írta alá az erről szóló orosz törvényt.¹³³

A Saimaa-csatorna és a megíúsult határrevízió

Két szovjet–finn háború után a Viborg környéki területek sorsa szovjet nemzetbiztonsági és finn gazdasági szempontból is rendezetté vált. Egy kis ország politikai elitje így használhatta ki egy szuperhatalom árnyékában a rendelkezésre álló mozgásteret. Közben a finn gazdaságpolitika hatalmas piacokat biztosított a szocialista táboron belül magának, és fenntartotta a nyugati orientációt is az EFTA-hoz való csatlakozással, megnyitva az utat a páratlan ütemű finn gazdasági fejlődés előtt. A Saimaa-csatorna ügye összekapcsolódik a hamvába holt 1956-os finn határrevíziós kísérlettel és néhány korábbi próbálkozással is, hiszen olyan terület sorsát rendezte gazdasági eszközökkel, amelyek revíziója konfliktusokat generált volna más országok vonatkozásában. Moszkva 1945, azaz Potsdam óta nem engedhette meg, hogy a határait kétségbe vonják, és ezen még a Szovjetunió szétesése sem változtatott.¹³⁴ Ezt a finn politika – ha teljesen nem is nyugodott bele – 1956 után elfogadta, s igyekezett gazdaságilag minél előnyösebb pozíciókat biztosítani magának. A Saimaa-csatornát pedig továbbra is bérbe veheti Finnország, a 2011 meghosszabbított egyezmény révén.

¹³² Сайменский канал. <http://karelkurs.narod.ru/files/saima.en.html> Letöltés: 2012. május 1.

¹³³ Д. Медведев подписал закон о ратификации договора об аренде Сайменского канала. <http://www.rbc.ru/rbcfreenews/20111120112104.shtml> Letöltés: 2012. május 1.

¹³⁴ Az európai határok megváltoztathatatlansága nem jelenti azt, hogy egyes államalakulatok ne estek volna szét 1989 után. Csehszlovákia, Jugoszlávia és a Szovjetunió feldarabolódása után is megfigyelhető azonban, hogy a korábbi tagköztársaságok határainak megváltoztathatatlansága fontos szempont maradt. Koszovó kiválása Szerbiából és Dél-Oszétia helyzete Grúziában szintén felfogható korábbi tartományi-tagköztársasági határok megőrzésének, ám e két entitás helyzete bonyolultabb kérdéseket vet fel.

MELLÉKLETEK

A Saimaa-csatorna térképen

(A csatorna Finnország délkeleti részét, a finn tövidéket kapcsolja össze a Balti-tengerrel, Viborg kikötőjénél)

Forrás: <http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Saimaakanal.svg> (openstreetmap.org)

Karélia és a „karéliei kérdés”

(Színesek azok a területek, amelyeket a Szovjetunió elfoglalt 1944-ben, s amelyek a szűkebb „Karéliánál” több térséget érintenek. A Karéliei-földsoros – ahol a Saimaa-csatorna is található – a Ladoga-tó és a Finn-öböl – Gulf of Finland – közötti régió.)

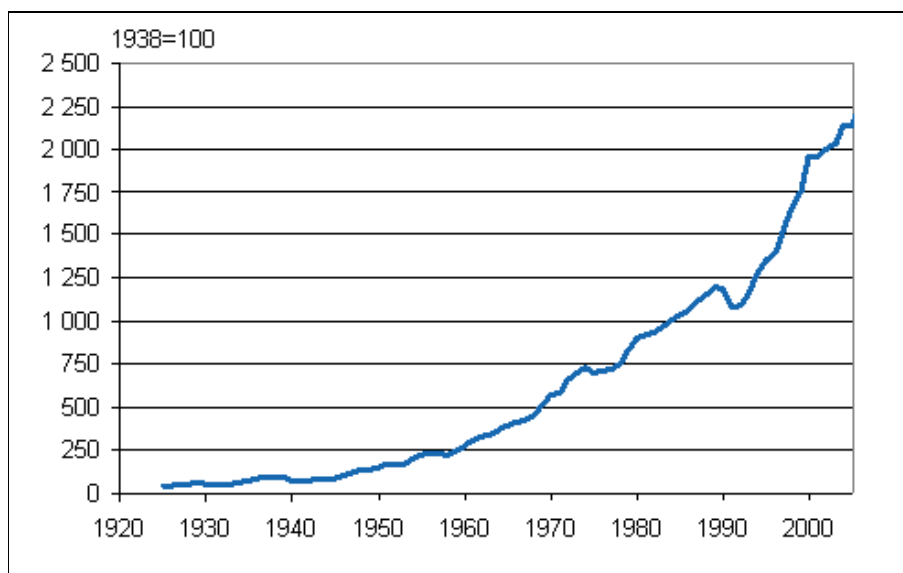
Forrás:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/28/Finnish_areas_ceded_in_1944.png

A Karéliai-földsoros és Viborg térképe

Forrás: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Karelian_Isthmus_RUS.png?uselang=ru

A finn ipari termelés volumenindexe 1925–2006 (1938=100)

Forrás: http://www.stat.fi/tup/suomi90/toukokuu_en.html